

Adatok a régi magyar kerámiagyárak történetéhez

Az a szerencsés körülmény, hogy behozatali ellenőrzések céljából a Monarchiában készült árukat uralkodói rendeletre gyári bélyegekkal kellett ellátni, lehetővé teszi, hogy nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeumba és az Iparművészeti Múzeumba, hanem bármely más gyűjteménybe az elmúlt évtizedek hosszú során begyűjtött gyári kerámiai emlékek zöméről kétségbevonhatatlanul tudjuk igazolni, hogy azok a régi magyar gyári kerámiai ipar művészi készítményei és termékei.

A régi Magyarország északnyugati határán, Holicson alapított legelső, tehát legrégebb fajanszgyár létesítése óta az 1848/1849-es szabadságharcig lefolyt százéves időközben 29 helységben közel félszáz fajansz-, kőedény- és porcelángyár létesült és működött az országban. A sokszor csak röpké próbálkozásoknak, de néha és nem is egy esetben európai jelentőségű működésnek bizonyult vállalkozásoknak jelentékeny mennyiségű tárgyi emlékényaga maradt reánk. Feltűnően szerény és kevés azonban a gyárak működésére, történetére, magára a gyártásra vonatkozó adat. Schirek nagy monográfiája a holicsei fajansz- és kőedénygyár múltjáról, Siklóssy László feldolgozása a budai Kuny-műhelyről és Révhelyi Elemérnek a tatai kerámiai gyártásról szóló könyvei alapvető jelentőségű, derekas munkák, azonban e tiszteletre méltó törekvéseknek sajnálatos módon nem akadtak folytatói. Csányi Károlynak a „Magyar kerámia és porcelán története és jegyei” címen 1954-ben közreadott műve egy hasznos élet félévszázados fáradozásainak összefoglalása, de igazolása annak is, hogy Holicson, Tatán és Budán kívül jóformán az egész ország régi kerámiagyárainak a múltja még mindig feltáratlan.

A régi magyar kerámiagyáraknak napjainkban is még felbukkanó egyes készítményei s a nagyritkán napvilágra kerülő szórványos levéltári adatok azt a sejtelmet keltik, hogy a magyar kerámiagyártásnak a holicsei gyár alapításától a magyar szabadságharcig terjedő első szakasza nem elszigetelt, magános tevékenykedésekkel és szerény próbálkozásokkal telített idő volt, hanem olyan jelentékeny tevékenység kora, amely az európai fejlődéshez szervesen igazodott, sokszor korszerű, sőt nagyritkán az európai kerámiagyártásnak még példamutató, hasznos fejlesztője is volt.

Napjainkban örvendetesen gyarapodik azoknak a román (erdélyi), horvát, szlovén, cseh és szlovák szakemberek száma, akik egyre behatóbban és gyorsuló ütemben kutatják az egykori közép-európai fajansz- és kőedénygyártás múltját. Időszerűnek, munkájuk elősegítőjének tartjuk, ha közreadjuk azokat az adalékokat, amelyek a levéltári kutatások során összegyűltek. Noha csak vázlatosan és szaggatottan rajzolódik ki ezekből egyes régi gyáraink tevékenysége, ilyen formájú közlésük máris sokban megváltoztatja azokat az ismereteket és azt a képet, amelyet eddig róluk bírtunk. Így például a holicsei, tatai és budai gyáraink eddig vélt sorrendjébe Buda helyére harmadikul váratlanul a kis pongyeloki gyár lép, a régi felvidéki kerámiagyártás

megindítása Kassáról Eperjesre tolódik át, az alig ismert rozsnói kőedénygyártásban a kereskedelmi tőke mellett lendítő szerepet kap Rozsnyó akkori püspökének személye és magánvagyonja is, végül felvillannak Késmárk és Mezőtelegd gyárainak küzködései és gyors felőrlődése, részben a gyárak egymást öló küzdelme, másrészt a megfelelő vezető szakember kidőlése miatt.

E szőrványos, töredékes adatokban kicsiben benne van mindaz a sok gond, törekvés, küzdelem, elbukás és néha siker is, amely a magyar kerámia-gyártás első századában legfőképpen abban sőrősödött össze, hogy mégisesak átplántálta hozzánk a lotharingiai-francia típusú fajanszot, hogy az Alpokon inneni területeken egész Európában csak nálunk készült castelli-i és sienai mintájú olasz fajansz, s hogy meghonosodott Magyarországon a kőedénygyártás. Ez volt az a száz év, amelyben több kísérlet és a porcelán európai meghonosítása után sokára és elkésve, de mégis megkezdődött és maradandóult nálunk is a porcelán gyártása.

Ezek az előzmények teremtették meg azokat a lehetőségeket, amelyekből azután kifejlődhetett előbb a herendi porcelán, majd a pécsi porcelánfajansz. Azok tehát, amelyek a magyar gyári kerámiának is meghozták végre a világ-sikereket.

Pongyelok

Mária Terézia királynőnek a magyarországi megyék és városok területén működő gyárak összeírására vonatkozó 1771. évi rendeletének gyakorlati végrehajtására kibocsátott helytartótanácsi utasítás alapján Hont megye az 1772. május 7-én tartott gyűlésből azt jelenti, hogy a kishonti kerületben fekvő Pongyelok községben a Róth-féle kerámia-gyár működik: „Districtus Nostri Kis Honthensis Possessione Pongyelok Rothiana Fabrica Fictilium”.

Ezt a híradást az akkori gyári és kézműipari jelentések adatait nagy tanulmányában feldolgozó Karlovsky Endre nem is említi, csupán a holiési és a tatai fajanszgyárak működéséről szól.¹ De ennél is különösebb, hogy azok a táblázatos összefoglalások, a „Tabella generalis”-ok, amelyeket pedig maga a Helytartótanács állított össze a megyék és városok hivatalos jelentései alapján a magyarországi gyárakról és manufaktúrákról, szintén nem tesznek említést erről a gyárról. Szerencse, hogy a törvényhatóságok akkor beküldött jelentései között most reabukkantunk erre a Hont megyei jelentésre, mert így hivatalos írás igazolja, hogy Rimaszombat közelében, az egykori Kis Hont kerületben fekvő Pongyelok falucska kerámia-gyára már 1772-ben működött.²

Ezek után figyelembe és helytállónak vehetjük Csaplovics Jánosnak azt az — eddig mindenki által tévesnek és hibásnak vélt — állítását is, hogy Pongyelok kerámia-gyára 1770-ben létesült.³ Korabinsky 1786-ban megjelent Lexikona szerint⁴ Pongyelok földesurának, Roth Ferenc kapitánynak gyárában készülő szép porcelánok Pongyelokot akkor már pár év óta híressé is tették. A Roth kapitány fáradozásai és munkálkodása alapján készülő kerámia „dem Holitscher gar nichts nachgibt” — semmivel sem maradnak el a holiési

¹ *Karlovsky Endre*: Magyar gyár és kézműipar 1771—1774-ben. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1896. 61. l.

² Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Departamentum Commerciale, Ladula D. Fasciculus 4. Numero 13.

³ *Johann Csaplovics*: Archiv des Königreichs Ungern. II. Wien, 1821. 160. l.

⁴ *Johann Mathias Korabinsky*: Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. 548. l.

készítmények mögött. Roth kapitány helyes érzékkel ragadta meg tehát az alkalmat, hogy a pongyeloki szép fehér agyagot, amelyből számos ottani fazekas dolgozott, gyári szervezetbe tömörített munkásokkal művészi igényű kerámiai készítmények előállítására hasznosítsa. Törekvését siker koronázta. Készítményei rövid idő alatt elérték a példának vett holicsei császári királyi fajanszgyár termékeinek színvonalát és híressé tették ezt az „Isten háta mögötti” helységet, ahol a merész kerámiai kísérletet gyors siker és szép eredmény koronázta. Ez annál inkább elismerésre méltó, mert a pongyeloki kerámiai gyár másfél évtizeddel Kuny Domokos budai műhelyének az alapítása előtt létesült. Az egész Monarchiában a leghamarabb alapított holicsei, majd a tatai gyár működésének indulása után tehát nem a budai, hanem a pongyeloki gyár az, amelyik mint harmadik fogott a fajansz gyártásához Magyarországon.

Hont megyének a Helytartótanácshoz 1785. október 15-én intézett jelentése szerint a „Majolica Fabrica Pongyelkensis” az egyedüli gyár a megye területén.⁵ A felterjesztéshez csatolt táblázatos kimutatás némi közelebbi adatokat közöl termelési és szervezési állapotáról. Ezek szerint az 1785-ben felhasznált nyersanyagok és azok értékei:

25	mázsa	ólom	500 R	forint	értékben
8 $\frac{1}{3}$	„	ón	500	„	„
2 $\frac{1}{2}$	„	stájerországi lithargyrum	(vagyis	ólomglét)	
1 $\frac{1}{2}$	„	mínium	(15	frt)	
13	„	só	(48	frt)	
1 $\frac{1}{4}$	„	smalte	(vagyis	kobalttal festett és porrá tört kék üveg)	
			20	forint	értékben.

Felhasználtak még 20 forint értékű 20 kocsi agyagot, 9 forintot érő 6 kocsi fővenyes sovány földet, valamint 375 forint értékben 250 öl tüzifát.

Az 1537 forint értékű anyagból 2600 forint értékű gyártmányt készítettek.

A nyersanyagokat túlnyomóan Magyarországon, főleg a közeli Rimaszombaton és Losoncon szerezték be. (Az égetéshez szükséges fa megszerzése gondot nem okozott, hiszen Pongyelokot 1729-ben a Roth-család a masztinecki erdővel együtt kapta donatióba.)

1785-ben a pongyeloki gyár dolgozóinak létszáma 8; majdnem elérte tehát az akkor válsággal küzdő holicsei gyár személyzetének a felét.⁶ A pongyeloki gyár ekkori mestere (Magister) idegen származású. A két legény (soldales) közül az egyik külföldi, a másik belföldi. A személyzet további tagjai: egy külföldi inas és négy hazai napszámos.

E szerény termelési és szegényesnek ható szervezési adatok mögött ott lappang a magyar gyári kerámiakészítés akkori nagy válsága és sorsdöntő

⁵ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1786. Fons 25/A, positio 67.

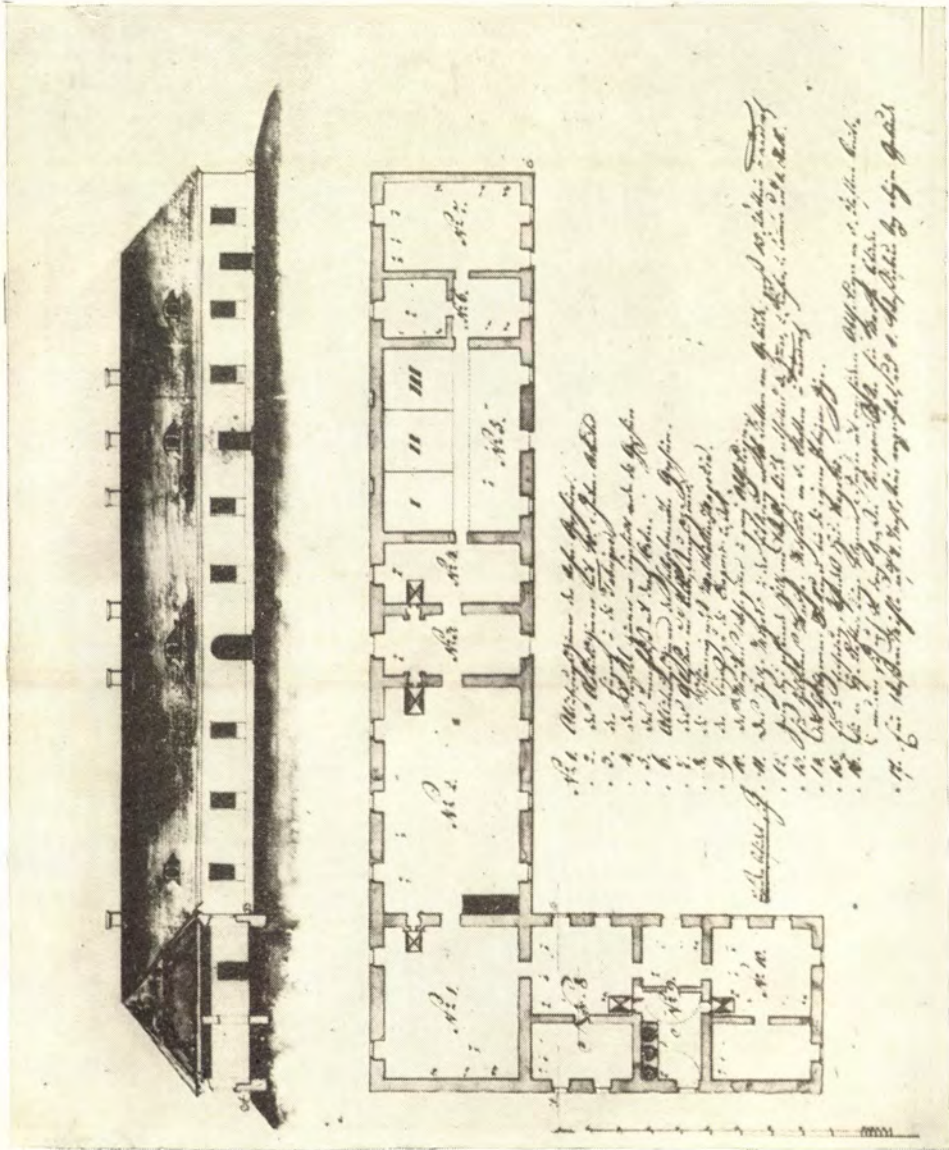
⁶ Az Országos Levéltárban a magyar kancelláriai „Acta generalia Anno 1786, — 11328” számú táblázatnak a gyárak és manufaktúrák 1785. évi állapotát feltüntető adatai szerint a holicsei gyár 14681 darabot készített, 23 000 forint értékben. Gyártmányait Olmützben és Brünnben adja el. Munkásai száma: 18.

(Ezek *Eckhart Ferenck* A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780—1815 című művében [Bpest, 1958. 138. l.] a szerző sajnálatos elnézése következtében mint a Nyitra megyei Sasvár (Šaštín)-ban működő majolikagyár adatai szerepelnek. A további tévedések elkerülése céljából megjegyezzük, hogy Sasvárt sohasem működött majolikagyár).

A holicsei gyár 1785. évi 18 munkásából 10 külföldi, a többi hazai származású volt.

VII. TÁBLA

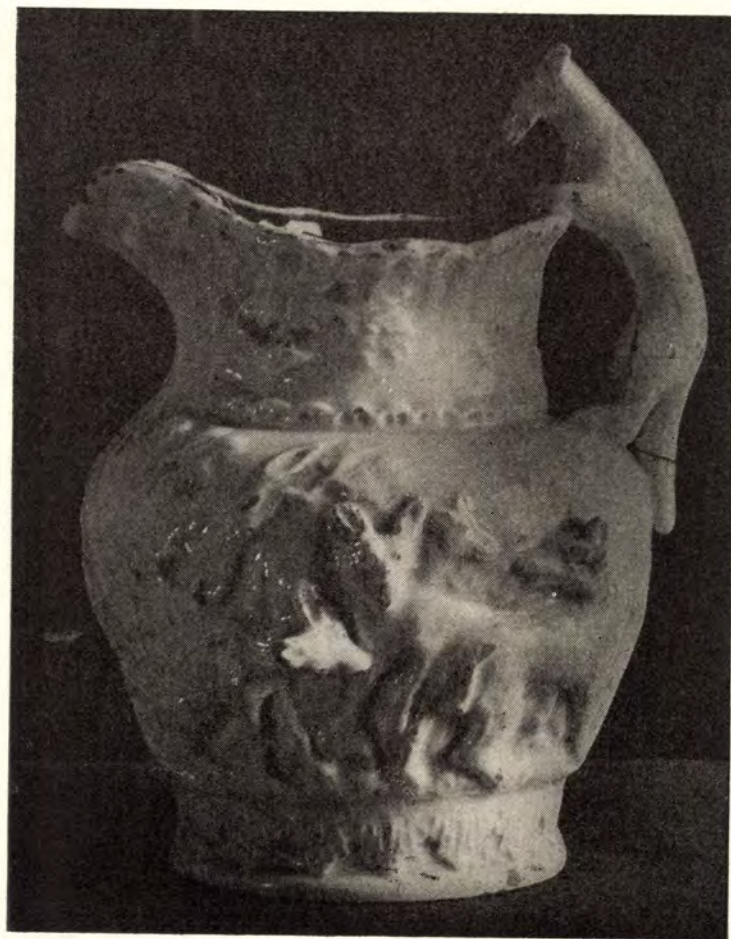
Illusztrációk Mihalik Sándor cikkéhez

Az iglói köcedényvár 1823-ban (OL Hitt. Dep. Comm. 1823. f. 18. p. 11.)

1. Iglói sótartó kőedényből, kékfestésű levélsoros övekkel

2. Kutyaikkal és farkasokkal plasztikusan díszített iglói korsó.
Kőedény

problémája. A császári-királyi uralkodóház tulajdonában levő holicsi gyár, négy évtizedes gazdag és eredményes munkásság után, a kerámiai termékek műfajaiban történt változás miatt oly válságba került, amely már majdnem azonos a letéréssel. A holicsi gyár által a XVIII. század közepén Magyarországra átplántált művészi francia-lotharingiai és olasz fajansz — bár még ugyanaz a társadalom állt fenn, amelynek igénye és szükséglete azt magyar földön meghonosította — a kerámiai technológiában és műfajban történt fejlődés, új felfedezések miatt nagyrészt idejét múlta már, kezdett kiöregedni. A fajansz leáldozása miatt a holicsi gyár prosperitása gondokat okozóan rohamosan csökkent, mert a Wedgwood-féle angol mintára készülő külföldi kőedények hódították el a piacokat. Ezeknek, a magyar földön és a szomszédságban „danzigi” edényeknek nevezett készítményeknek uralma és korszaka virradt fel. Holics is rádöbben erre, az értékesítési akadályok miatt jelentékenyen csökkenteni kezdi fajanszkészítő munkásai létszámát. A kőedénykészítés bevezetésére szánja magát, egyre nagyobb kapacitással kényszerül is a kőedénygyártási kísérletek és kísérletezgetések végzésére.

A holicsi gyár elbocsátott fajanszmunkásaiból kerülhetett ki a pongyeloki dolgozók egy része. A kortárs Korabinsky feljegyzése alapján következtethetünk erre, mert azt mondja, hogy a pongyeloki készítmények olyanok, mint a holicsiak. Ha a pongyelokiak csak utánozták volna azokat, bizonyára lett volna felismerhető különbség is a két gyár rokon termékei között. Az, hogy „semiben sem maradtak a holicsiak mögött”, talán azzal magyarázható, hogy a Holicsról elbocsátott fajanszkészítők közül néhány Pongyelokra került s új helyén is változatlanul ugyanazt készítette, amit előzőleg Holicsongyártott.

Holics — nemcsak az akkori Magyarországnak, hanem az egész Monarchiának a bécsi porcelángyáron kívül a legnagyobb és legjelentősebb kerámiai gyára — sokkal érzékenyebben és létalapjait rendítően érezte meg a majdnem már múltat jelentő fajansznak és a keletkező, hódító erővel jelentkező újnak: a kőedénynek a végső leszámolásra készülő harcát. Pongyelok ezzel szemben megelégszik a fajanszkészítéssel, s ennek további gyártására szorítkozik, mert magabiztosan még így is a fejlődés lehetőségeit reméli. Az 1785-ös év eredményeit összegezõ kimutatás jegyzetében — és azután a további jelentések majdnem mindegyikében — azt fejtegetik, hogy a gyár felemelkedésére és előmenetelére elsősorban az szolgálna, ha a szomszédos helyeken a nyersanyagok minéműsége szerint lerakatok létesülnének, s ha a gyártáshoz szükséges anyagokból legalább egy évre szóló mennyiséget hitelre lehetne kapni.

Egy év múlva Kis Hont megye vezetősége újabb jelentésben vázolja a gyár állapotát.⁷ A kimutatást Sonntag János „Ober Stuhl Richter” 1786. december 20-án írja alá. A dolgozók száma az előző évi 8 fővel azonos. A termelési érték változatlanul 2600 forint. A jelentés különös érdekessége, hogy az adatokat egybeszerkesztő Sonntag megjelölése szerint a pongyeloki gyár fehér és zöld fajanszedényeket (weisses und grünes Majolique Geschir) készít.

Ezt a virágzást hervasztja, a látszólagos jó alapozottságot repesztí, Roth Ferenc kapitány alkotását derékba töri az a harc és válság, amely a kerámiában a leáldozó fajansz és a diadalmasan hódító és a korszerű fejlődésnek megfelelő kőedény között akkor dúlt. Holics a fajanszkészítés további fenntartása mellett át tudott térni párluzamosan a kőedénykészítésre is. E korszerűsítéssel ismét erőre kap és csakhamar újra a régi nagy évtizedek fényében ragyog. És ami

⁷ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1787. Fons 17. pos. 64.

a magyar kerámia történetében a nagy csoda: amíg négy évtizeddel előbbi alapításakor még csak külföldi mesterekkel és irányítókkal tudott megindulni, most a kőedénygyártást már mind hazai erőkkel bírja végezni. Az 1785-ös választásos évben 18 dolgozó közül még 10 volt a külföldi, 1786-ban mind az 53 munkása már hazai, 1788-ban 64 dolgozója van és ezek mindegyike belföldi származású.⁸

Ha Budán a Faenzából hazájába visszatérő Germain Gáspár modern kőedénygyárát Kuny Domokos a hatóságokkal be is záratta, a kettejük közötti harcnak maradt eredménye, született értelme, mert a vaskalapos, ósdi Kuny mégis feleszmélt elmaradottságára, és a fajanszgyártás mellett a kőedénykészítés is megindult műhelyében. Pongyelokon azonban marad továbbra is minden a régiben. Roth kapitány elégedett az eredményeivel, mert nem tudja felfogni, nem érti és nem érzi a kőedény feltűnésével és megjelenésével a kerámiai gyártásban végbement ugrásszerű fejlődést.

A maradáságnak és lemaradásnak eredményei abban a táblázatban tükröződnek, amelyet Kubinyi Lajos 1793. október 30-án készít Rimaszombaton a Hont megyei gyárakról a Helytartótanács számára. A pongyeloki „Vasorum fictilium vulgo Majolica” gyárat a hét év előtti állapottal szemben erősen visszaesett állapotban látjuk. Ekkor (az elmúlt év folyamán) már csak 3 mázsa ólmot (75 forint értékben), 1 mázsa ónt (75 frt), 60 font stájer ólomoxidot (15 frt), 6 font miniumot (2 frt), 2 font smaltét (1 frt 24 krajcár), 1½ mázsa sót (7 frt 30 kr), 4 kocsi agyagot (4 frt), 1 kocsi fővényes földet (1 frt 30 kr) és 48 öl fát (52 frt) dolgoznak föl, illetőleg használnak föl.

Ezekből 400 forint értékű árut készítettek és értékesítettek helyben, valamint a szomszédos városban.

Ekkor már egy mesterrel és két segéddel, mindössze 3 személlyel dolgoznak csupán.⁹

Kubinyi Lajos újabb, 1795. december 20-án készült második táblázata a két év előtti helyzet némi javulását mutatja, de a gyár működése és teljesítménye továbbra is szerény és csekély. Az elmúlt évben 160 forint értékű 8 mázsa ólmot, 155 frt ára 2¼ mázsa ónt, ¾ mázsa stájer ólomoxidot (15 frt), ⅙ mázsa miniumot (5 frt), 4 mázsa sót (16 frt 20 kr) és ½ mázsa smaltét használtak fel. Feldolgoztak 7 kocsi agyagot (7 forint), 2 kocsi fővényes földet (3 frt) és 144 forint értékű 83 öl fát.

Mindezekből 861 forint értékű árut termeltek, amelyet helyben és a közeli városokban árusítottak. A gyári dolgozók létszáma ekkor 4 fő (1 magister, 1 sodales, 2 manipulus).¹⁰

Kubinyi legutolsóának reánk maradt, 1798. november 24-én kelt kimutatása szerint az előző évi anyagfelhasználás lényegében véve 3 mázsa ólom, 1 mázsa ón, 60 font stíriai lithargyrum, 4 kocsi agyag, 1 kocsi homok, 48 öl fa volt.

400 forint értékű árut termeltek és árusítottak el. Egy mester (magister) és 2 „domestici Sodales”, tehát összesen 3 személy dolgozott a gyárban.¹¹

A pongyeloki gyár termelési eredményeiről az utolsó értesüléseket a magyarországi gyárak és manufaktúrák 1811. évi működéséről szóló hely-

⁸ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1787. Fons 17, pos. 56. és 1789. Fons 67, pos. 2.

⁹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1793. Fons 115. pos. 51.

¹⁰ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1796. Fons 32. pos. 4.

¹¹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1799. Fons 31. pos. 9.

tartótanácsi táblázatból nyerjük.¹² A „Fictilium” gyár tulajdonosa ekkor még mindig Roth Ferenc. A végső hanyatlás és a közeli megszűnés küszöbén 1811-ben csupán 3 mázsa ólmot (75 frt), 1 mázsa ónt (75 frt), 15 forint ára stájer ólomoxidot, 2 forint ára miniumot s kevés smaltét használtak fel. A feldolgozott agyag mindössze 2 (4 frt), a fővenyes föld pedig 1 kocsi mennyiségű volt.

A termelés évenként akkor már mindössze 400 forintra rúg. A dolgozók létszáma 3 fő (1 legény és 2 inas).

A pongyeloki gyártásra vonatkozólag az 1772-től 1811-ig terjedő időközből maradtak tehát reánk konkrét termelési és szervezési adatok. Ez a négy évtizedre terjedő munkásság egy ember alkotása, Roth Ferenc művészeti életműveként csúcsosodik ki. A gyár egy személy életéhez fűződő, „egyszemélyes” alkotás volt. A kezdetben jövedelmezőnek is mutatkozó működés büszkeséggel töltötte el az alapítót, mert művészeti vágyait is reményein felül megvalósíthatta. Gyárának készítményei elérték az eszményi célként kitűzött holicsei — tehát a császári-királyi udvar tulajdonát képező hírneves gyár — remekeit. A holicsei gyár felügyelőjének 1795. június 17-i tudósítása szerint a pongyeloki fajanszokat az ország szívében, a pesti piacokon is árusították.

Roth kapitány pongyeloki alapítása nem csupán gazdasági előnyök és javak szerzése érdekében történt, hanem elsősorban a művészet és a művészi kerámia iránt érzett olthatatlan szerelméből fakadt. Ez vitte őt arra is, hogy amikor Girálton, a Sáros megyei messzi tájon alkalmas földre bukkant, ott is alapított fajanszgyárat.

Közeli rokona, gróf Vojkffy Ferenc — nyilvánvalóan Roth Ferenc léte-sítményei láttán — szintén kerámiagyár alapítására szánta magát. Krapinán alapított gyárával 1800-ban vagy 1801-ben nemcsak a horvát kerámiagyártást indítja meg, hanem tanúbizonyságot tesz arról, hogy sokkal haladottabb felfogásával megértette a fejlődés szükségességét. Ezért a pongyeloki fajanszok utánzása helyett a kor követelése és igénye szerint kőedényeket kezd gyártani.

A pongyeloki fajanszok a XVIII. és XIX. század fordulója óta már saját korukban idejétmúlt dolgokká váltak. Gyártásukat kedvtelésből a gyár alapítója mégis tovább folytatja és fenntartja. Schwartzner Márton 1809-ben második kiadásban napvilágot látott műve szerint¹³ a gácsi és a pongyeloki gyárak már hanyatlóban vannak. Mokri Benjamin is azt írja 1818-ban közreadott „Az Európai Manufaktúrák Mesterség Miveik” című könyvében¹⁴ — Schwartzner nyomán s reá is hivatkozva —, hogy a gácsi és pongyeloki kerámiagyár „már az előtt egynehány esztendőkkel haldoklott”.

Amikor Roth Ferenc kapitány élete kialszik, nincs életművének folytatója. Életével együtt a pongyeloki gyár működése is befejeződik.

Csányi Károly¹⁵ mindazokat a virágos díszű tányérokat, színes levélalakú tányérokat, tálcákat, leveles tálakat, cukortartókat, teáskannákat, virág-

¹² 1812. január 11-én készítette Szabó István, Nagy János és Stradiot Antal OL Helyt. t. Dep. Comm. 1812. Fons 20. pos. 1.

¹³ Martin Schwartzner: Statistik des Königreichs Ungern. I. Ofen, 1809. 383. 1.

¹⁴ Ez tulajdonképpen „Möller János Áltónai Közönséges Tanító” könyvének „nemelly jegyzésekkel” meg bővített „s itt ott megjobbitva” kiadása. (Pesten, 1818. 242. 1.).

¹⁵ Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. Bpest, 1954. 36. l. és XX. tábla*542—548. sz.

díszes vajtartókat, meggypiros virágokkal díszített tányérokat, kapucínus-barát alakú tintatartókat pongyeloki készítményeknek véli, amelyek P betűs gyári jegyekkel vannak ellátva. Ezt az állítást felül kell vizsgálni. Mert nemcsak a pongyeloki gyár dolgozott holicsi modorban, hanem a proskauai gyár is annak igézete alatt működött. Sőt, ezen is túlmenően: Holicsról küldött mesterek és munkások szinte a holicsi gyár filiáléjává tették ezt a gyárat. Miután a fajanszgyárak készítményeik jelzésére többnyire működési helyük nevének a kezdőbetűjét használták, fennáll annak a lehetősége, hogy a P-vel jelzett s reánk maradt fajanszok nem mindegyike készült Pongyelokon, hanem proskauai készítmények is keveredhettek közéjük.

Eperjes

1787. május 19-én Manigay Pál Tádé Eperjesen kelt iratában Sáros megye nevében értesíti a Helytartótanácsot, hogy

„in der Königl. Freyen Stadt Eperjes ohnlängst eine Porcellain Fabrique auf Holicser Art errichtet worden sey”.¹⁶

Ez a hirdás alaposan megváltoztatja azt az eddigi hiedelmet, hogy az észak-magyarországi kerámiagyártás bölcsője az 1801-től működő kassai kőedénygyár volt.

Ennél tehát sokkal hamarabb felvetődött már a művészi fajanszgyártás problémája az eperjesi körökben. Messze megelőzve azokat a kísérleteket és próbálkozásokat, amelyekből azután Kassán, Rozsnyón, Iglón, Késmárkon, Telkibányán és Hollóházán művészi kőedénygyár, sőt még a legelső magyar porcelángyár is alakult.

Ez a holicsi modorban dolgozó eperjesi fajanszgyárról szóló írásos bizonyíték meghatározhatóvá teszi az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak azt a fonott mintáját, áttört, ovális fajansz kosarát, amely az egykori tulajdonosok leszármazottainak emlékezte szerint Eperjesen készült. A szakkörök megőrizték ennek az állításnak, hagyománynak az emlékét, de nem tudtak eligazodni rajta, mert semmi más bizonyíték nem volt, csupán a kosarat megőrzők szóbeli adatközlése és a kosár fenekére kék színnel festett E betűs gyári jegy.¹⁷

A napóleoni hadakozások még a holicsi gyártást is bénították. Mayer holicsi gyárigazgató ekkor, 1809 őszén végiglátogatta a magyar kerámiagyárakat. Jelentésében beszámol arról, hogy Kassán, Egerben és Budán is járt. Eperjest nem említi. Kerámiánk múltjának kutatói ezért némileg joggal sejtették, hogy a gyári kerámiai termékekre festett vagy benyomott E jegyek a múltba tűnt egri gyár készítményeit jelölik.¹⁸

De Sáros megye 1787. évi jelentésének előkerülése óta más a helyzet. Hitelt kell adnunk az E betűvel jelölt fajansz kosár egykori tulajdonosa családtagjai állításának, s arra kell gondolnunk, hogy a homályba burkolózott,

¹⁶ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1787. Fons 17. pos. 78.

¹⁷ A kékszinű E betűs jelzést a holicsi gyár is alkalmazta, különösen azokon a próbadarabokon, amelyeket például 1790-ben a Hron Pál által összeállított masszából kísérleti példányként gyártottak. Ezek azonban nem fajanszok, hanem kőedények voltak. Tájékoztatás céljából itt jegyezzük meg, hogy a jelen tanulmányunkat illusztráló összes kőedény készítményeket az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum őrzi.

¹⁸ *Siklóssy László*: Stomfa és a holicsi gyár apró versenytársai. (A magyar keramika története. I.) Bpest, 1917. 51. l.

de Sáros megye tanúsítványa alapján újra napvilágra bukkant, a holicsei gyár modorában dolgozott eperjesi fajanszgyár egykori készítményeinek valóban egyike az Iparművészeti Múzeum E betűs ovális kosara.

Az 1787-es híradást követő harminc éves időszakból semmilyen további adalék vagy bizonyíték nincs, nem bukkant még elő. Csak Eperjes város tanácsának 1817. május 17-én a Helytartó Tanácshoz intézett felterjesztése emlékezik meg újból az Eperjesen folyó kerámiagyártásról. A város nyilatkozata szerint akkor csupán az a „Fabrica Porcellanae, vulgo Steinguth” működik ott, amelyet Schwartz Antal utódaival Niemandsfreund Félix és Lenhardt segítenek elő.¹⁹

Ezt az adatot az eperjesi Fabrica Vasorum Fictilium-ra, vagyis a már nem is fajansz-, hanem kőedénygyárra vonatkozólag a Helytartótanács által a magyarországi gyákról 1817. október 14-én Budán készített Tabella, az 1817-es gyári állapotokat feltüntető táblázat és még az 1825. évi nagy kimutatás is átveszi.²⁰ Mindegyik adatszolgáltatásnál az 1817-es jelentésre hivatkoznak. Nyilvánvaló, hogy folytonos ismételtetésekre kényszerültek; valószínűleg azért, mert 1817 óta már semmi újabb jelentést vagy tájékoztatást az eperjesi kőedénygyárról nem kaptak.

Megnehezíti az eperjesi kőedénygyártási helyzet felismerését az is, hogy Niemandsfreund Félix és Lenhardt Ferenc eperjesi polgárok és kereskedők ezt megelőzően, 1809-ben kassai polgárok óhajtottak lenni, Koppy János kereskedő munkakörét kívánták átvenni.²¹ 1809. május 19-én Niemandsfreund Félix polgárjogot is nyert Kassán.²²

Az 1828-as országos összeírás az eperjesi kőedénygyárat már abba-hagyottnak, megszüntnek tünteti fel. Úgy látszik, az 1816-ban még talán, de 1817-ben már biztosan működő eperjesi gyár — Mohlák és Pivirotti két kassai kőedénygyára és az egyre jobban előretörő iglói kőedénygyár ollójába fogva — a nagy konkurenciában alul maradt, és aránylag rövid működés után megszűnt. Úgy, miként előzőleg, pár évi vergődés után a késmárki gyár is kiesett a magyar kőedénygyárak sorából.

Csaplovics János 1829-ben közreadott műve²³ és Fényes Elek 1837-ben második kiadásban megjelent nagy országleírása²⁴ működésben levőnek említi a gyárat.

Ezek a közlések azonban akkor már idejétmúltak voltak, s így megtevesztésre altak alkalmat. Az 1828-as országos összeírás az eperjesi alsóváros 337. számú s Lenhardt Ferenc tulajdonát képező épületben levő kőedénygyárat ugyanígy említi: „Fabrica Testacea deserta”.²⁵

Ugyanebből az összeírásból tűnik ki, hogy Niemandsfreund és Lenhardt cégközösségben álló kereskedők voltak. A belvárosban, egymás tőszomszédságában laktak, a 241. és a 242. sz. házban.

¹⁹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1817. Fons 18. pos. 72.

²⁰ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1817. Fons 18. pos. 78. — Uo.: 1818. Fons 18. pos. 13. és ismét uo.: 1825. Fons 18. pos. ad. 28.

²¹ OL Helyt. t. Dep. Civitatense 1809. Fons 166. pos. 1—6.

²² OL Helyt. t. Dep. Civitatense 1810. Fons 4. pos. 29.

²³ *Johann Csaplovics*: Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. 22, 71. l.

²⁴ *Fényes Elek*: Magyar Országnak... mostani állapotja. IV. Pesten, 1837. 212. l.

²⁵ OL Nádori levéltár. Conscriptio Regnicolaris Liberae Regiae Civitatis Eperjes. Ternio IV. A 67. lapon, az 1225. sorszám alatt, a Franciscus Lenhardt-féle objektum adatait feltüntető kimutatás „megjegyzések” rovatában.

Lenhardt Ferenc ezenkívül tribunus plebis és postamester is volt. Az eperjesi kereskedőket osztályozó kimutatás szerint cégüket a harmadik kategóriába sorolták.

Az eddig ismeretes eperjesi kőedénykészítményeket három csoportra oszthatjuk:

1. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum néhány olyan kerek kosarat és nagy tálat őriz, amelyek fenekére a múlt század végén tintával reáírták Eperjes város nevét. Az egyébként jelzés és gyári jegyek nélküli darabokat az eperjesi készítmények közé kell sorolni, mert ilyenekként az egykori gyári munkások leszármazottai ajándékozták ezeket azoknak a múzeumi szakembereknek, akik akkor arrafelé gyűjtötték a régiségeket.

2. Az emlékek másik csoportja azokból a gyártmányokból tevődik össze, amelyek fenekén a benyomott EPERIES gyári jegy kétségtelenül igazolja a származás helyét. Ezek hihetőleg a Niemandsfreund—Lenhardt-korszak készítményei.

3. Problematikus a koszorúba foglalt BEOR IN EPERIES x F x jelzés használata. A jegy felderítésének és használati idejének megállapítása érdekében átnéztük az 1828-as országos összeírás adatait, s azt találtuk, hogy a Sáros megyében már a XVII. század közepe óta szerepet játszó Beör nemes családnak 1828-ban két tagját említik Eperjesen: a belváros 108-as számú házában Beör Mihály városi vicefiskálist, a mellette levő 109-es számú házban pedig Beör Vince városi számvizsgálót.²⁶

Minthogy 1828-ban a „Fabrica Testacea deserta” melletti telek (illetőleg kert) „Nobilis Vincentius Beör” tulajdona,²⁷ arra következtethetünk, hogy a kőedénygyár egy ideig Beör Vince érdekkörébe is tartozott. Bizonytalan, hogy 1828 előtt avagy később. Talán olyképpen, hogy Niemandsfreundék felhagyott üzemét Beör Vince újraindította.

Eperjes város tanácsának a gyárak állapotáról s a Helytartótanácsához küldött jelentéseiből az 1829, 1832, 1835, 1837, 1842—1845 évekből származókat sikerült meglelnünk, de ezek egyikében sincs már többé említés kőedénygyárról. Újabban még az 1847. március 10-én kelt jelentés is előbukkant, de e szerint is Eperjesen akkor már „két ecetgyáron kívül egyéb sem üzetik”.

Gyűjtők, műkereskedők és múzeumisták kezén nagyritkán olyan kőedénytányérok fordulnak meg, amelyek fenekébe nyomott kisméretű E betűs jelzés egy közelebből még meg nem állapított gyár jegye, egyesek sejtése szerint talán az eperjesi gyár bélyege lehet.

Sáros megye monografusa, Potemkin Ödön arról ad hírt²⁸ 1863-ban, hogy Eperjesen fehér — cserép — edénygyár van. A jelek arra mutatnak, hogy nem más ez, mint alaposan idejétmúlt híradás.

Szlovákiában 1946-ban vált ismeretessé az eperjesi egykori kőedénygyártmányok első darabja.²⁹ Ezt ma a kassai múzeum őrzi.

²⁶ Uo. az 1828-as országos összeírás eperjesi első füzetében, a 199. és 200. sorszám alatt.

²⁷ Uo. az 1828-as összeírás 4. füzetében az 1226. sorszám alatt leírt 338. számú objektum adatai. (A kőedénygyár épülete a 337. házszám alatt van említve.)

²⁸ *Potemkin Ödön*: Sáros vármegye leírása. Pesten, 1863. 16, 53. l.

²⁹ *Eugen Saból*: K otázke prešovskej a kežmarskej kameninovej manufaktury. Pamiatky a Múzea I (1952). 61. l.

Pest

1802. április 10-i keltezésű Pesten írt folyamodványával Mazoviczky Ádám a nádor jószágához és irgalmasságához fordul. Alázatosan, térdenállva és alattvalói engedelmességgel előadja, hogy a hazai hasonló gyárak megsértése nélkül a nemes magyar birodalomban laibachi normára (ad normam Laibachiensem) olyan legjobb gyárat óhajt alapítani, amelyet közönségesen porcelángyárnak (vulgo Porczolan) neveznek.

A nádor kegyes belecgyezését annyival inkább is kéri, mert most a közjó olyan bőséges, és úgy látszik, az idő is kedvező. Esedezik, hogy a királyi fenség — vagyis a nádor — a szándékát hathatósan kegyeskedjék magáévá tenni, és a módról, a helyről, a szóbanforgó gyár számára kisajátítandó épületről évi bér ellenében nagybefolyású intézkedéseivel előre is gondoskodni méltóztassék.

Minthogy az itáliai Vicenza (Vincenza) város tanácsa által lakik tanulása tartama alatt, bér ellenében, kéri a nádort arra is, hogy „erről a rendkívüli biztosítékról gondoskodni kegyeskedjék”.

Reméli, hogy az alapítandó gyár (fabrica) a legjobb előmenetelt fogja felmutatni. Majd rátér kércelme részletesebb kifejtésére, és meglehetősen pontatlansággal és zavarossággal javasolja, hogy a nádor jóváhagyásával és megerősítésével az alapítandó gyár „tökéletes állapotba vezetve, a maga egészében” legyen a nádor „tetszésében”, azt a nádor „sajátjának tekintené s amint tetszik, szabad akarattal rendelkezék felette”. A gyár megmaradna Mazoviczky igazgatása alatt, és ezért ő „a gyár évi jövedelméből mint serény (solers) és mint alárendelt (subditus) gyáros évről évre bizonyos összeget Ófensége pénztárába deponálna és átutalna. Erre és ilyen módon kéri a kegyes pártfogást megadni a nádor alázatos és örökös hűségű lekötelezett szolgálója, Mazoviczky Ádám.³⁰

E beadványból következtetve az itáliai Vicenza város tanácsával kapcsolatban álló Mazoviczky Ádám tehát „valahol Magyarországon” kőedénygyárat óhajt létesíteni, az ország akkori nádorának, József főhercegnek a személyi bevonásával, illetőleg olyképpen, hogy ez a gyár nemcsak a nádor szabad akarattal történő rendelkezése alatt állana, hanem még sajátja is lenne. Mazoviczky — megnevezése szerint — laibachi normájú porcelánokat óhajt ebben gyártani. E megjelölés ellenére mégsem gondolhatunk arra, hogy valóban porcelánárukat készült előállítani, mert tudjuk, hogy Laibachban, a mai Ljubljánában nem porcelánokat, hanem csupán fajanszokat és kőedényeket gyártottak.³¹

Április 20-án már helytartótanácsi ülés próbál foglalkozni a laibachi mintára porcelángyárat alapítani óhajtó, s a nádortól a számára és e célra valamely épület kijelölését kérelmező Mazoviczky folyamodványával. Pest város tanácsához küldik le a kérvényt, azzal az utasítással, jelöltesse meg közelebről azt a helyet, ahol Mazoviczky a gyárat alapítani kívánja, és egyáltalán — minthogy „a kérvény többi pontjai is bizonytalanok” — bővebb magyarázat megadását rendeli el a Helytartótanács.

Hosszú hónapokig semmit sem hallunk az ügyről. Mégsem foszlott szét a gyáralapítás gondolata, sőt szeptember elejére odáig fejlődtek a dolgok,

³⁰ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1802. Fons 33. pos. 10.

³¹ *Josip Mal*: Ljubljanske fajančne delavnice. Tkalčičev Zbornik I. (Zagreb 1955) 157—167. l.

hogy Mazoviczky Ádámnak a mesterséghez alkalmas háza is volt. Együtt volt már — elképzelése szerint — minden, csupán a „szabadság”, vagyis a privilégiumlevél hiányzott. Ezért szeptember 7-én beadvánnyal fordul Pest városa vezetőségéhez. Magyar nyelvű — s ezért e korban szokatlan — folymodványa a következő:

„Tekéntetes Nemes Magistratus,
énnékem kegyes Pártfogó Uraim!

Leborulván esedezem az Tekéntetes Nemes Magistratusnál azon esetre nézve, minthogy a Fölség Rendelése szerint, itten K. Pest városában Eö Fölsége Részéről azon a télen Mesterségemhez alkalmas Ház Udvar nem találkozott, tehát én magam, magamhoz is Mesterségemhez alkalmas házat Udvart szereztem, itten K. Pesth Városában, ugyan azért ezen nem kívánok sem a N. Várostul, sem pedig Eö Fölségétől egyebet semmit, egyedül a Szabadságért, s' Privilegiumért esedezem. A mely Kérelmemre a Tekéntetes N. Magistratusnak kívánt resolutióját óhajtva el várván 's maradok

a Tekéntetes N. Magistratusnak
méltatlan szolgálója:

Pesth die 7 a Sept 802

Mazoviczky Ádám³²

A nádor megértésében és pártfogásában is csalatkozó Mazoviczky kész most már a maga szerény eszközeivel is megvalósítani a pesti köedénygyárat. Csupán a szabadságért, a privilégium elnyeréséért küzd még. Reménykedik, hogy törekvését siker koronázza. Ügyének intézése Kögl József szenátor kezébe kerül. Kögl kapitány szüklátókorú, paragrafusokat citáló, fantázia nélküli ember, a szabályrendeletek és rendelkezések szentnek és sérthetetlennek vélt áporodott világában él. Már az április 20-i helytartótanácsi ülés után megkapta a megbízatást, hogy bírálja el Mazoviczky kérését és nézzen szét a Pesten alapítandó köedénygyár ügyében. Öt hónap telik el, míg végre Kögl javaslatot tud szerkeszteni. Szeptember 18-én írásba foglalja észleleteit, megfogalmazza mondanivalóit. Jelentése szerint az Üllői úton lenne a hely, ahol a kérényező a gyárat akarja alapítani („in platea Üllőiensi ubi fabricam suam erigere vult”) és mindössze 2000 forinttal rendelkezik. Kögl ezt kevesli és úgy véli, hogy ha engedélyt kapna, csak tetemes kölcsönrel tudná tervét végrehajtani. Nehezményezi, hogy Mazoviczky egy darabot sem bírt készítményeiből bemutatni. Agyag sincs a közelben. Mindent messziről, fuvarrel kellene hozatni. A kiégetéshez szükséges fa ára elviselhetetlen. Ilyen körülmények között nem is javasolja a gyár felállítását. Már csak azért sem, mert ilyen edények itt kaphatók, és Budán is van hasonló gyár.³³ Kögl szenátorhoz hasonló vaskalapos, fantáziátlan a városi tanács is. Ahelyett, hogy a budai Kuny gyárhoz hasonlatosan Pesten is elősegítették volna a helyi ipart, szajkó módra átveszik és ismétlik Kögl kapitány érveit. Szeptember 18-i tanácsülésük határozata azt fejt ki, hogy a Mazoviczky-gyárnak bizonytalan a jövője: „Fabricae hujus successum nimis incertum esse.”³⁴

³² OL. Helyt. t. Dep. Comm. 1802. Fons 33. pos. 24.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

Ennek alapján november 9-én a Helytartótanács Mazoviczky kérését végleg elutasította.

Igy hiúsult meg a vállalkozni nem merészkedő nádor, a szűklátókörű merev városi tanács és a fantáziátlan szenátor tanácsadó, valamint a magyarországi kerámia fellendítésén a magyar ugaron álmodozó kerámikus pénztárcájának soványsága miatt a pesti kőedénygyártás megvalósításának a lehetősége.

Mazoviczkyról többé nem emlékeznek meg a források. Remélhető, hogy a szegénysége miatt Pesten elbukott merészálmu kerámikus talán nem veszett el véglegesen a magyar kerámiai ipar számára, hanem az ország valamely megértőbb más városában és kedvezőbb környezetben kifejhette képességeit. Lehet, hogy későbbi kutatások során találkoznunk fogunk még vele. Pesti próbálkozását érdemes számon tartani, mert hihetőleg nemcsak gyáralapítás ügyében fáradozott, hanem talán már gyártott is, sőt készítményei forgalmazását is megkezdhette. Hasznos szolgálatot tenne az, aki a magyar iparművészet emlékanyagát legalább egy Mazoviczky készítmény felkutatásával gazdagítani tudná.

Stomfa

A stomfai fajanszgyár egykori létezéséről a véleményeket legtömörebben a Kilényi Pál-féle kerámiagyűjtemény 1916-os árverésekor írt cikkekben foglalták össze.³⁵ Ezek szerint a stomfai gyár úgy keletkezhetett, hogy a kiveszett habánok példájára a helyi jóravalló fazekasok műhelyközösségbe álltak össze. Amikor a régi fazekas családok egymás után kihaltak, a telep végezetül egy kézbe került, gyárrá változott. Ennek vezetőjét Putz József személyében sejtették, mert ő az első, akit gyártulajdonosnak említenek.

Ezeknek a nézeteknek alaptalanságát Herman Landsfeld mutatta ki,³⁶ aki levéltári adatok, egyházi anyakönyvek bejegyzései alapján bizonyította, hogy Stomfán másfél századon át folyamatosan kimutatható számos jóképességű korsós működése, mégis kerámiai gyárról nem beszélhetünk, mert gyári létesítmény, szervezet vagy telep ott sohasem működött.

Ilyen előzmények után érthető meglepetést kelt a Helytartótanácsnak a magyar birodalom területén 1811-ben működött gyárakat feltüntető táblázatos kimutatása. A Szabó István számvizsgáló, Nagy János tanácsos és Stradiot Antal tiszt által Budán 1812. január 11-én készített Tabella³⁷ a táblázat végén felsorolja azokat a gyárakat is, amelyekről hivatalos említés vagy bejelentés nem érkezett, de gyártmányaik a birodalomban, a kereskedelemben mégis ismeretesek.

Ezek sorában említik a Pálffy grófok Stomfán működő fajanszgyárát is, a következőképp:

„*Stampfa Comes Pálffy Majolica*”

Ez annál inkább érthetetlen, hiszen nem sok évvel ezt megelőzőleg, 1807. december 28-án, Pozsony megyének a nádorhoz küldött jelentésében nincs említés a stomfai kerámiagyárról vagy manufaktúráról. De ha végig-

³⁵ „Kilényi Pál keramikai gyűjteménye”. Névtelen cikk, Gyűjtő V. 1916. 6. 1. és Siklóssy László: i. m. 119—135. l.

³⁶ Herman Landsfeld: Z dějin štupavské keramiky. 1948.

³⁷ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1812. Fons 20. pos. ad. 1.

nézzük Landsfeld listáját a stomfai keramikusokról, akkor is csak azt látjuk, hogy a XVIII. században, száz év alatt mindössze 12 mester és festő dolgozott arrafelé. Ezt tudva, meglepő a holicisi gyárnak az az 1786-os jelentése, amellyel figyelmeztetik saját vezetőségüket a Sprenger Miklós pozsonyi kereskedő ellen tervbe vett százalékos csökkentés veszélyeire, mert megtörténte esetén a tatai és a stomfai edény forgalma a holicisi edények ártalmára emelkednék.

Stomfa legjelentékenyebb korszós mestere ekkor az 1767-től dolgozó Putz József volt. Három fia dolgozott még ott, a holicisi gyár panaszkodó levele évében: a 26 éves Mihály, a 16 éves Ferenc és a 13 éves János. Rajtuk kívül is jóformán mindenki nála tanult. Ezek ellenére szerény műhely maradt. Soha sem nőtt gyárrá, sohasem épült azzá.

Ha tovább vizsgáljuk Landsfeld névsorát, s kutatjuk, kik azok, akik 1811-ben Stomfán működhettek, azt látjuk, hogy Stomfa nagy keramikusa, Putz József, 1805 óta a földben pihent. Az egykori apai műhely már János fiáé. Talán ott dolgozott még az 1799-ben Stomfán működött Krebs Mihály, az 1807-től inaskodó Wirth Alajos és az 1804-től legénykedő Svábky Flórián.

Mire, kikre épült volna az a stomfai kerámiagyár, amelynek 1811-ben való létezéséről a Helytartótanács hivatalos gyárkimutatási táblázata beszél?

Érdemleges választ erre csak a további kutatások fognak megadni. Addig, azok elősegítésére, szükségesnek tartottuk megemlíteni a Pálffy grófok stomfai kerámiagyáráról szóló, az ellentmondó adatok ellenére is hihetőnek látszó adatszolgáltatást.

Az 1828. évi országos összeírás során Stomfán két kerámikust említenek.³⁸ Ezek egyike Steiner István fazekas (figulus), aki nemcsak mesterségéből él; egész évben egyedül dolgozik. A másik Putz János. Az összeírás 4 személyt tüntet föl nála. Amphorariusnak, tehát korszósnek nevezik. Egy legénnyel egész éven át dolgozik és „praeter suam commoditatem 1 cubile excensuat”.

Rozsnyó

A kassai kereskedelmi és iparkamara 1852. évi jelentése szerint a rozsnyói gyárat 1810-ben alapították.³⁹ Könnyen beszerezhető nyersanyagával és előnyös, olcsó fával sikerrel kapott lábra. „Fehér edény” fabrikájáról 1819-ben is megemlékeznek.⁴⁰

Az 1828-as országos összeírás⁴¹ Joannes Hoffmann-t említi a „Fabrica Porcelana” felsorolásakor. Minthogy 1850-ben (és 1855-ben is) Hoffmann Antal a gyár üzemvezetője ez, az 1828-ban a gyárban összeírt Hoffmann János is hihetőleg ugyancsak mint üzemvezető lakhatott a gyári épületben. Ugyanekkor még 5 más személyt is kimutatnak ugyanott.

1832. augusztus 30-án Eötvös József főszolgabíró Rimaszombatban készített iratában azt jelenti a Helytartótanácsnak, hogy „Rozsnyó városa határán egy porcellán fabrika többeké”.⁴² Ugyanő — mint főbíró — egy másik jelen-

³⁸ OL Nádori Levéltár, 1828. évi országos összeírás: „Oppidum Stomfa”.

³⁹ Gewerbekammer für den Kaschauer District an das k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über die Handels-, Industrie- und Verkehrsverhältnisse 1852/3. Kaschau, 1854. 67. l.

⁴⁰ Magda Pál: Magyar országnak statistikai és geographiai leírása. Pesten. 1819. 91., 373. l.

⁴¹ OL Nádori levéltár: Descriptionis Civitatis Episcopalis Rosnaviensis. Második füzet 489. és 491. sz. alatt.

⁴² OL Helyt. t. Dep. Comm. 1832. Fcns. 18. pcs. 120.

tésében, amely Gömör megye 1834. évi felterjesztéséhez van csatolva,⁴³ a rozsnyói határban működő porcellánfabrikáról azt a tájékoztatást adja, hogy az „Társaságé”.

E társakról részletesebben és közelebbről azon beadvány nyomán értesülünk, amelyet Scitovszky János rozsnyói megyés püspök, Dulovits Pál és Schönvisner Pál 1835. augusztus 5-én közösen szerkesztettek s mint folyamodó levelet együttesen nyújtottak be „legfelsőbb Helyen”, és „melly által a' rozsnyói edény gyártásra nyoltz esztendeig tartó kirekesztő királyi engedmény levelet adatni könyörögnék”.⁴⁴ E kérelem eredetijét, de még másolatát sem sikerült feltalálni. Ezt a 24 278-as számmal ellátott iratot a Helytartótanács a gömri rendeknek oly utasítással küldte meg, „hogy ki halgatván a ki halgattandókat ezen kérelem iránt véleményes Jelentést tegyenek”. Gömör megye javaslattevő válasza is az elkallódás sorsára jutott. Sajnálatos, mert értékes adatokat tartalmazhatott a rozsnyói gyárra vonatkozólag. Így csupán a helytartótanácsi kereskedelmi osztály lajstromára és indexére szorítkozhatunk, amelyeknek sovány tartalmi összegezéséből értesülünk arról, hogy Scitovszky, Dulovics és Schönvisner „pro fabrica suas testacea Rosnaviensi” mint közös tulajdonosok kéri a nyolc évre szóló privilégiumot.

A töredékes és hézagos adatközlés ellenére mégis értékes tájékoztatást nyerünk arról, hogy az Abaúj megyei Bélán született és 1827 nyaratól a rozsnyói püspöki székben ülő Scitovszky János szintén részese, lendítője volt a magyar kőedénygyártásnak.

Fényes Elek 1837-ben közrebocsátott „Magyarországnak mostani állapota” stb. című munkája a rozsnyói „majolika edénygyár”-ról azt írja,⁴⁵ hogy „becses és kapós portékákat készít”. Új kiadása kissé bővebb tájékoztatást nyújt és dicséri a „szép fehér, s kék virágokkal ékesített portékát” készítő gyárat.

Scitovszky sajnálatos módon csak 1838 végéig érvényesíthette hatását a rozsnyói kőedénygyártásban, mert ez év novemberében a pécsi püspökséggel cserélte fel működése területét. Az 1849 közepén esztergomi érsekké, primássá, majd 1853-ban bíborossá emelt főpapnak mindvégig erénye maradt a művészet szeretete, annak nagy áldozatokkal való támogatása. Rózsnyóval nemcsak a püspöki szék révén forrt össze, hanem e városkának volt tanulója, majd ő maga is ugyanott iskolai, teológiai tanár, kanonok, teológiai igazgató.

Távozása erős művészi ösztönzőtől, anyagi fedezetet biztosító közreműködőtől, fontos erkölcsi személyi támogatótól fosztotta meg a gyárat.

1844-ben árvíz, 1845-ben tűzvész pusztított a városban. A rozsnyóiak mindezek ellenére sem csüggedtek. Az Iparegyesület „Hetilap”-ja 1845-ben⁴⁶ hírt ad a részvényes társaság birtokában levő kőedénygyárról. Megemlíti, hogy Pesten és Debrecenben lerakó helyei vannak, szép külsejű edényeket készít, és azért, hogy mázának nagyobb tartósságot adhasson, ügyes mestert keres.

Az 1850 és 1859 közötti működésről tanulságos és értékes adatokat adott közre Tasnádiné Marik Klára.⁴⁷

Ezekben az években az ott dolgozók száma kereken 20.

⁴³ OL Helyt. t. 1834. Dep. Comm. Fons 18. pos. 19.

⁴⁴ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1835. Fons 50. pos. 23. és 24.

⁴⁵ III. kötet 142. l. — A II. kiadás III. kötete 1844-ben jelent meg Pesten. Ennek 136. lapján történik említés a rozsnyói gyárról.

⁴⁶ 7. szám, 98. hasáb.

⁴⁷ A Rózsnyói Finomedénygyár termelési kimutatása és árjegyzékei a múlt század közepéről. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei I (1954).

Igló

A XIX. század első évtizede a kassai kőedénygyár alapításának és a kassai kőedényeknek az ország nagy részében való uralomrakerülésének időszak. Az 1810-es és az 1811-es év a versenytársnak jelentkező második kassai kerámiagyár leküzdésével telik el. Szenvedélyes harcban sikerül is az elsőnek alapított gyárnak kiirtani a másikat. A harc vesztese mégis csak a kassai kőedény lett. Amíg ugyanis a két kassai gyár egymással mérkőzik, addig előbb Rozsnyón létesült gyár, majd 1812-ben Iglón⁴⁸, utóbb Késmárkon is. Közben — mindezekon kívül — Eperjesen is készítenek kőedényeket.

Az eperjesi és a késmárki hamarosan kihullott a gyárak sorából. A rozsnyói — noha túlélte a legjelentékenyebb és leghatalmasabb gyártást: a kassait — nem jelentett versenyt, mert szerepe sokáig a háttérbe szorult. A közeli igazi nagy versenytárs, a kassai gyárnak legtöbb gondot okozó gyár az iglói volt. Eleinte ez is csak alig zavarta a számításokat, hiszen a gyakorlatlan iglóiak rögtön, a kezdeti években máris 50 000 forintos kárt szenvedtek. De mikor azután a gyári vezetőség élén álló Trangous József Bajorországból szerződötteti Dingler vegyészt, és 200 „csengő” aranyért megtanulták tőle az edénykészítést, az iglói gyár olyan rohamosan tört elő, hogy a kassaiakkal egyenrangúvá vált.

1822-re az iglói gyár már annyira életképes, hogy privilégium elnyeréséért folyamodik. Ez a felerősödés éppen arra az időszakra esik, amikor az 1801-ben alapított kassai gyár a letörő holicsei gyár fölébe kerekedve, az ország akkor valóban legkiválóbb kerámiagyarává nőtte ki magát. A kerámiagyártásban mutatkozó folytonos harc, küzdelem és változás miatt azonban nem bírja sokáig tartani ezt a szerepét. Előbb maga a gyártásvezető, Osvaldo Pivirotti hasonlik meg társaival, kilép az együttesből, és „Kassai Angol Fehér Agyag Uj Fábrika” címen a szó szoros értelmében véve a régi gyár küszöbénél új gyárat létesít. És rövid pár évre rá az iglói gyár most már egyenlő jogúvá óhajt válni a kassai gyárral. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a kassai gyár fokozottabb tevékenységgel és ügyeskedéssel kénytelen hegemoniáját tartani, korszerű új típusokkal újra felülkerekedni a versengésben.

Az iglói gyár szervezetéről a privilégiumkéréssel kapcsolatos aktákból Mérei Gyula alapvető művében értékes adatokat közölt.⁴⁹ Mégis érdemes a Helytartótanács irattárában reánk maradt kérvényeket és jelentéseket újból elővenni, mert az annakidején szűkösre szabott közlési lehetőségek miatt a magyar kőedénykészítés olyan adatai rekedtek meg ezekben az iratokban, amelyeket hézagpótló jelentőségük miatt kár lenne továbbra is az iratkötegekben porosodni hagyni.

Steinhausz Lajos iglói kőedénygyáros 1822. augusztus 26-án Pesten kelt és a gyár (Igloer Steingutgeschirr fabrik), illetőleg készítményei részére a magyar Helytartótanáctól császári-királyi szabadalmat kérő folyamodványa szerint hosszú évek költséges kísérletei után az iglói gyár akkor már olyan kőedényeket állít elő, amelyek szépségben, tartósságban és jóságban bármely belföldi és külföldi készítmény mellé állíthatók.

⁴⁸ A már ismert levéltári anyagon kívül az OL helytartótanácsi iratainak kereskedelmi részében (Dcp. Comm.) még a következő jelentések jelölik meg az 1812-es évben az iglói gyár alapítási évét: 1. Igló város tanácsának a királyi adminisztrációhoz intézett 1836. évi jelentése (1836. Fons 18. pos. 11.). 2. Ugyanannak 1838. január 3-án kelt felterjesztése (1838. Fons 18. pos. 14.) és 3. Igló város 1838. december 31-i jelentése. (1839. Fons 18. pos. 13).

⁴⁹ *Mérei Gyula*: Magyar iparfejlődés 1790—1848. Bpest, 1951. 75—76. l.

A termékek már olyan mennyiségben készülnek, hogy nemcsak a gyár körzetét képesek kielégíteni, hanem a főlöleg a debreceni és a pesti vásárookra is elkerül, s így a gyár Magyarország és Erdély távoli részeiben is elláthatja készítményeivel a vásárlóit.

Az iglói gyári vállalkozás Szepes vármegyében „nem kevés” ember számára hasznot hajtó tevékenységet biztosít, és — lehetőségei szerint — az általános jólétet mozdítja elő. Ennek a jóleső érzése — sőt öntudata (Bewusstsein) — adja meg azt a merészséget, amellyel az iglói gyár részére a Helytartótanáctól azokat a kedvezményeket kéri, amelyeknek minden hazai ipari intézmény (jede andere Vaterländische Industrie Anstalt) örvend. Vagyis azt kérelmezik, hogy kegyesen adassék meg termékeikre a császári-királyi privilégium. Ezáltal a gyár Magyarország főbb városaiban lerakatokat létesíthetne, és tevékenységi körét kiszélesíthetné. Állításaik igazságainak ellenőrzése céljából a gyár kész bárminő vizsgálatnak magát alávetni, és azt a reményt táplálja, hogy a megvizsgálás után kérésüket a Helytartótanács meg is fogja hallgatni.⁵⁰

Egy hónap múlva, a szeptember 10-i ülésen hozott határozata alapján, a Helytartótanács a szepesi XVI város adminisztrációjának igazgatóságához küldi le a szabadalomért esedező folyamodványt, hogy a gyár nagyságáról, pénzügyi alapozottságáról vizsgálat alapján terjesszen föl jelentést.

A gyár megvizsgálására kiküldött Szepesházy András és Szontagh Mihály (a szepesi XVI város királyi igazgatóságának assessora és generalis perceptora) 1823. február 11-én foglalták írásba a vizsgálat eredményeit magában foglaló jelentésüket.

A gyár minőségéről, kiterjedésének állapotáról és a rendelkezésre álló anyagiakról a következő tájékoztatást adták.⁵¹

A gyárat (Fabrica pro vasis fictilibus conficiendis) Stolu János bányájának közelében, egy óranyira a várostól, a környék nemes birtokosainak uraiból és Igló városában nagyobb javakkal ellátott egyénekből — (Trangous József, Schertl Samu, Schertl Lajos, Kornides Lajos, valamint Ochs Nándor) — összehozott társulat pénzéből 10 évvel ezelőtt alapították.

A köedénykészítéssel kapcsolatban létesített épületeket „saját szemükel” megsejmelétek, és tervrajzot is terjesztenek be róla. Az épület tágas, megfelelő, mindenben jól rendezett; a dolgok fejlődésére szerencsésen elegendőnek látszik.⁵²

A nagy munkatermen (Laboratorium) kívül van egy különálló raktár (Depositoria), amelyben a gyártáshoz szükséges dolgokat őrzik. A kiegészítő hely

⁵⁰ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1822. Fons 18. pos. 36. Érdekesnek tartjuk, hogy a kereskedelmi osztály lajstroma és index könyve így nevezi: Igloviensis Fabrica lapide figulinae.

⁵¹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1823. Fons 18. pos. 11.

⁵² A gyár tervrajza: OL Helyt. t. Dep. Comm. 1823. Fons 18. pos. 11. A bejárat az épület közepén volt, ahonnan balra nyílt a 10 munkahelyes dolgozóterem. Ebből a nyers készítményeket őrző sarokszobába lehetett jutni. A bejárat helyiségéből jobbra a kiegészítésre kerülő anyag előkészítő szobácskája volt, a következő nagy helyiség a három égető kemencét foglalta magában. Ebből még két további szoba nyílt: a kétrészes szoba az egyszerű („félíg”) égetett edények ideiglenes raktározására és a mázazó. Az épület rövidebb szárnya a nyerskészítmények szobájához csatlakozott. Az agyag-feldolgozó, majd a párologtató (evaporáló) helyiségek után a gyár mesterének kétrészes hálószobája volt ebben az épületrészben. Az 1-től 10-ig felsorolt helyiségeken kívül a 11—17. számú további szobák, kamrák és épületrészekben furaaktárak, anyagiaktárak, széntároló, fűrészelő, massa-tároló és őrlő malcm voltak.

(Ustrina) három kemencés. Mindegyikük 400 forint értékű edényt képes befogadni. A gyárnak jó ajánlólevél az, hogy már 23 családot foglalkoztat. A gyártmányok készítése ezeknek nemcsak ételmet jelent, hanem ruházzkodást, sőt, amint az alkalom azt nyújtja, még évi nyereségrészesedést is.

Ha nem is háromszorosára, de legalább kétszeresére növelné a munkások számát, ha a tulajdonosok elképzelése szerint több helyen lehetne lerakatot létesíteni. Ez a köz hasznára is lenne.

Amint azt a kiküldöttek előtt becsületesen elmondták, a gyártulajdonosok szövetsége mindjárt a gyártás megindulásakor sok káros próbálkozással és az eddig lefolyt 10 esztendőben az üzemhez tartozó különböző berendezkedésekkel 50 000 forintnál többet vesztett. Ez a káros állapot addig állt fenn, amíg a kőedények készítésének alapos ismeretét „egy bizonyos, Bajországban honos férfiútól, aki a kerámiai tudományok gyakorlásában a legjáratosabb” (Dingler technológus vegyészttől) „200 csengő arany díjazás ellenében el nem sajátították”.

Az előirt rendszabályok pontos és megfelelő betartásával az iglói gyár készítményei a tökéletesség oly fokára jutottak, hogy a legszebb formában jelennek meg. A hangzásról és csengésről ítélve, tartósságukat illetően, ha nem jobbak, de olyanoknak bizonyára mondhatók, mint azok, amelyek Kassa szabad királyi városban készítettnek.

Hogy az előadottaknak hitelt adhassanak, a különböző gyártmányok egyes darabjait megtekintették. Tartoznak elismerni, hogy ami a külső forma eleganciáját jelenti, a kőedényekben semmi kivetnivaló nincsen. Ami pedig az edények tartósságát illeti, ha a jó kiégetést a könnyűség jelzi és a külső máz (incrustatio) eleganciájából és a jó hangzásból — mint a régi vélemények mondják — a tartósságra lehet következtetni, akkor nem állapíthattak meg mást, mint azt, hogy formára és mázra nézve igen szépek, különösen a bájos festés és a csengés is (jó). Ezen edények a szomszédságot könnyen odacsalogathatják vásárlásra. Remélhető, hogy a gyártásalapvető dolgainak figyelembevételével az elkészítendő edények minősége az állandó iparkodással a jövőben olyan fokra emelkedik, hogy ezáltal az ország hasonló gyárai között könnyen az első helyet nyerhetik el.

A pénzügyi helyzet is kedvező, mert a 10—12 000 forint értéket jelentő eladásra kerülő kőedényeken kívül a pénztárban mindig van 5—6000 forint készpénz, minden előadódható szükségletre.

Kifejezetten arra törekszenek, hogy nyersanyagokban, legfőképpen a különböző fajtájú agyagokban és más dolgokban a mázhoz szükséges anyagban (Glazur), gipszben és az edények kiégetéséhez szükséges fában mindig mintegy 5000 forintnyi készletük legyen. Miután Igló területén a gyárhoz örökös joggal 18 holdnyi mezőség tartozik, a gyárnak ebből évenként 380 forintos jövedelme származik. Ezt a gyár a háromszor négy fogatot kitevő loállomány eltartására fordítja. Nyilvánvaló, hogy ennyi jövedelem a gyártás könnyebbségét és tartósságát szolgálhatja.

A tulajdonosok el vannak látva anyagiakkal. Bármilyen váratlan is érne őket, minden szükségben készpénzzel tudnának felülkerekedni. Nincs semmi félelemre ok, hogy a gyár — amelyben annyi ezerre menő befektetés van — készpénzhiány miatt valamikor is megbuknék.

A gyár tulajdonosai a lefolyt tíz esztendőben a próbálkozások jelentékeny kára, ezen szerencsétlen ügyletek (manipuláció) folytán 50 000 forintnál nagyobb összeg elvesztése után sem akasztották meg a megkezdett munkát,

sőt, hogy a közösség megelégedését megnyerő kőedényeket készíthessenek, még 200 aranyat is áldoztak.

Ebből a Cynosurából átmentődve, gyártmányaikat oly tökélyre emelték, hogy azok a szomszédságban levő gyárak készítményeit túlszárnyalták. Az a további szándékuk és törekvésük, hogy még nagyobb virágzást érjenek el, és visszazerezzék a szerencsétlen kísérletekkel elvesztett pénzt, valamint dícséretes iparkodásuk és sok befektetésük az idők folyamán elnyerje jutalmát. A gyár tulajdonosainak Igló területén gipszbányájuk is van. Miután a kőedénygyártásnak e lényeges kellékével el vannak látva, gyártmányaikat alacsonyabb áron árusíthatják.

A kétszemélyes bizottság ezért a szepesi XVI város adminisztrációja igazgatóságának azt ajánlja, hogy a Helytartótanáctól kérje az iglói gyár tulajdonosai részére 15 évre a privilégium megadását. Az Iglón készített kőedények számára, ezáltal Magyarország és Erdély nagyobb városaiban lerakatok alapítása válna lehetségessé, a leraktározott készítmények minden alkalmatlanság nélkül ott árusíthatók lennének. A királyi fenség (József nádor), illetve a Helytartótanács annál inkább adja meg ezeket, mert a privilégium kibővítése serkentőleg hatna más belföldi iparokra is. Az az érzésük, hogy az iglói gyártulajdonosok 10 évi önfeláldozásuk és sok áldozatuk után kiérdemelték a megjutalmazást.

A szepesi XVI királyi koronaváros adminisztrációjának 1823. február 15-i ülésén megértéssel fogadták a jelentést, javaslataival együtt. A Helytartótanács-hoz való felterjesztés kísérő iratában szükségesnek vélik újra hangsúlyozni, hogy az iglói gyárban a már elkészített edények úgy a belső, mint külső tulajdonságra nézve a privilégiummal ellátott kassai gyár termékeinél, ha nem is jobbak, de legalábbis azokkal egyenértékűek.⁵³

Mindezek alapján 1823. március 11-i ülésén hozott határozatával a Helytartótanács Steinhausz Lajos iglói kőedénygyáros részére (Lodovio Steinhausz vasorom fictilium Fabricanti Igloviensi) a gyár fejlettségét tekintve, a belföldi császári-királyi privilégiumot (sub nomine Privilegiatae Fabricae Caes. Regiae intraregnanae — Befugte Landes Fabrik) megadja. Használhatják a császári-királyi sást, a pecséten is, mint a gyár jelét. Inasokat és segédeket szabadíthatnak fel, földesúri engedély nélkül is lerakatokat létesíthetnek.⁵⁴

A biztos gazdasági alapokon, a pénzügyi rendezettség helyzetében, a fejlődés és terjeszkedni vágyás életerős állapotában levő iglói gyárnak a kassai-val való egyenlősítése érzékenyen vágott bele a kassai számításokba. A Pivrotti-féle másik helyi gyár alapítása a jól begyakorlott és kiváló szakmunkások elvesztésének nehéz gondjával terhelve amúgy is a Mohl-féle kassai gyárat. 1825-ben mindezek felül megépült a regéci hercegi porcelángyár a déli szomszédságban. Ez a telkibányai gyár a hatalmas hercegi vagyon anyagi fedezetével és biztosításával még a kőedény gyártására is berendezkedett.

Az 1828-as országos összeírásban az iglói kőedénygyárnál feltüntetik, hogy Mahr Dániel porcelángyári mester (Fabricae Porcellanae Magister) 3 tagú családjával a 147-es házban lakik. Az összeírás 741. sorszámú alatti leírás a gyárat, majd a „Negotio Fabricae Ordinarie Porcellanae”-t, vagyis a „porcelán” kereskedést, említi és külön mondják: „Questum exercet cum Fabricatis Porcellanae”. Öt személyt is feltüntetnek, de csak szám szerint, amelyből 3 Sodales (ezek közül az egyik nőtlen), a többi „vero Manualistae”.

⁵³ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1823. Fons 18. pos. 11.

⁵⁴ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1823. Fons 18. pos. 11. és 10.

Feljegyzik azt is, hogy „erősen megkötötten” helyzetben vannak, mert a gyár a szükséges anyagokról és más egyébről nagy költséggel kényszerül gondoskodni „et quia plures iam in vicinis Comitatus erecta sunt tales Fabricae” — vagyis, hogy a szomszéd megyékben már számos ilyenfajta gyár létesült.

A konkurrencia elsősorban az „örök versenytárs”, a Kassa városában működő két gyár részéről jelentkezett. A Mohl- és a Pivirotti-féle két gyár ebben az időben az egész ország és Erdély két legkiválóbb gyára volt. Ettől nyugatra a rozsnói és a murányi működött, délre a magyar művészeti kerámiában új korszakot indító, egyre izmosodó telkibányai gyár. E küzdelemből pár év múlva Pivirotti gyára kiesett. Másfél évtizeddel reá Kassán sincs már kerámiagyár. Rozsnyó, Murány — időközi szüneteltetésekkel — túléltek a még négy évtizedig működött iglói gyárat. Telkibánya a magyar szabadságharcig erősen fejlődik és nagy versenytárs, de 1848 után már csak rövid időre lendül fel.

Az ország északi vidékén a század közepe felé ezért átmenetileg Iglóra helyeződik át a kerámiagyártás egyik súlypontja. Azután onnan is áttolódik nyugatabbra, Körnöcbányára. Majd csakhamar és immár egy század óta a dunántúli kerámiaközpontoké a döntő szerep.

Iglóról a szabadságharcig terjedő korszakból az utolsó híradás a szepesi XVI város 1847. december 15-én tartott igazgatósági ülésén szerkesztett jelentés, amely azt mondja, hogy „Iglóváros erdejében egy szabadalmazott kőedénygyár találtatik, amely címerül kettős sast használ”.⁵⁵

Késmárk

1817. május 16-án Késmárk város tanácsa kimutatást készít a Helytartótanácsnak az ország gyárállapotáról készítendő összeállítás számára. Ebben azt jelenti, hogy a két évvel ezelőtt Késmárk városában létesített kőedénygyár a növekvő drágaság, különösen a fa magas ára, valamint a szomszédos gyárak konkurrenciája miatt megszűnt.⁵⁶

Ennek alapján, amikor a Helytartótanács hivatalos táblázatát „Tabella Perhibens Statum Fabricarum in Regno Hungariae Anno 1817 praexistentem” címmel 1818. március 2-án Budán elkészítik, a 75. sorszám alatt szereplő Késmárk városnál a kimutatás rovatait üresen hagyják, de a megjegyzésekre szolgáló részbe beírják, hogy „Existebant in hac Civitate ante biennium 2. Fabricae, signanter: Una Vasorum Fictilium (Stein Gut Geschir), quae ob incrementum caritiam iam nunc peritus cessavit”.⁵⁷

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum egyik, a XIX. század első felében készült kőedénytányérjának fenekén benyomott s a Szepesség e városkájának nevét feltüntető jegy hitelesíti, hogy ez az áttört peremű tányér e röpke életű késmárki gyár működésének értékes emléke. A poprádi múzeum ritkaságai között is szerepel az egykori késmárki gyár egyik gyártmánya.⁵⁸ A plasztikus dekorációjú tányér rossz anyaga és gyenge kvalitása érthetővé teszi, hogy az ilyen mérsékelt felkészültségű és szerény technikai tudású gyár elsöprődött az egykori Felső-Magyarország azon kerámiai területéről, amelyen akkor a kassai, az eperjesi és az iglói gyár uralkodott.

⁵⁵ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1848. Fons 18. pos. 9.

⁵⁶ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1817. Fons 18. pos. 27.

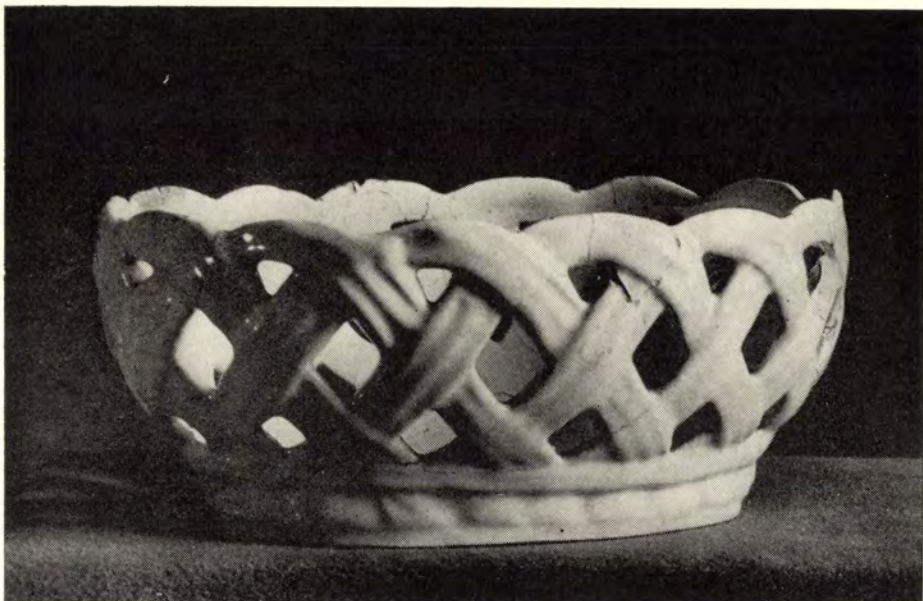
⁵⁷ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1818. Fons 18. pos. 13.

⁵⁸ *Saból*: i. m. 61. l.

Iglói fedeles levesestál litografált medvével és szarvasvadászattal. Kőedény

X. TÁBLA

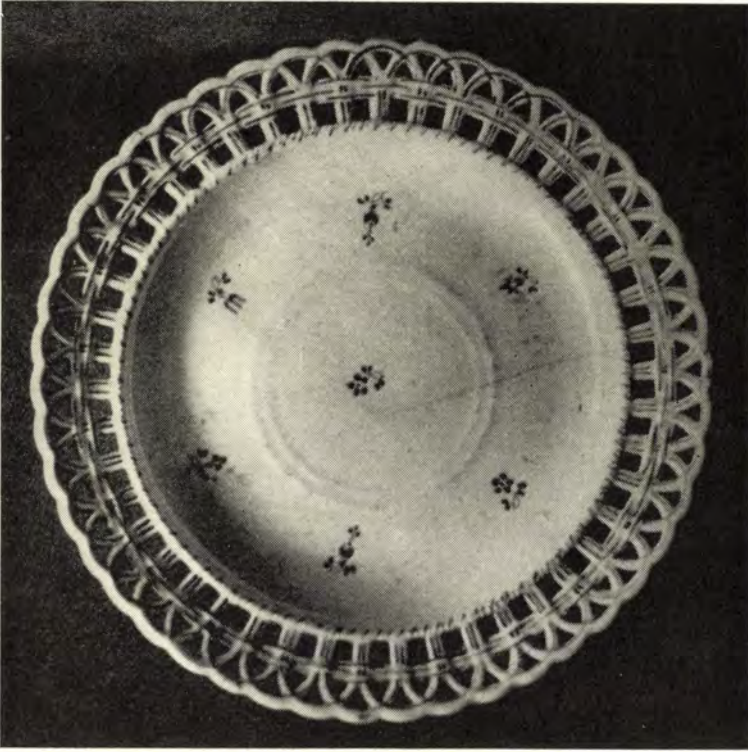

1. Ovális kosár. Eperjesi festetlen fehér fajansz (XVIII. sz. vége)

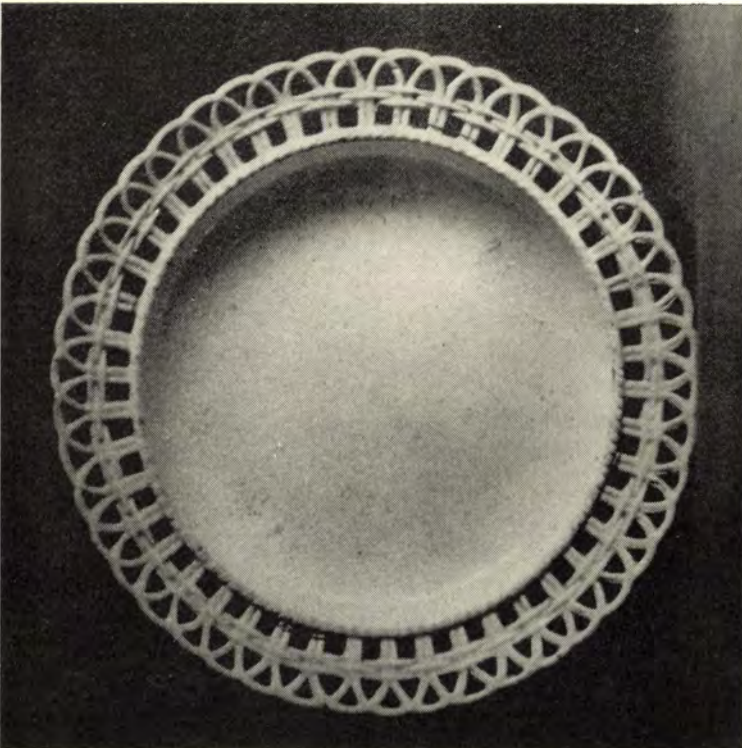

2. Kétfüles eperjesi festetlen kőedény kosár (1816 körül)

XI. TÁBLA

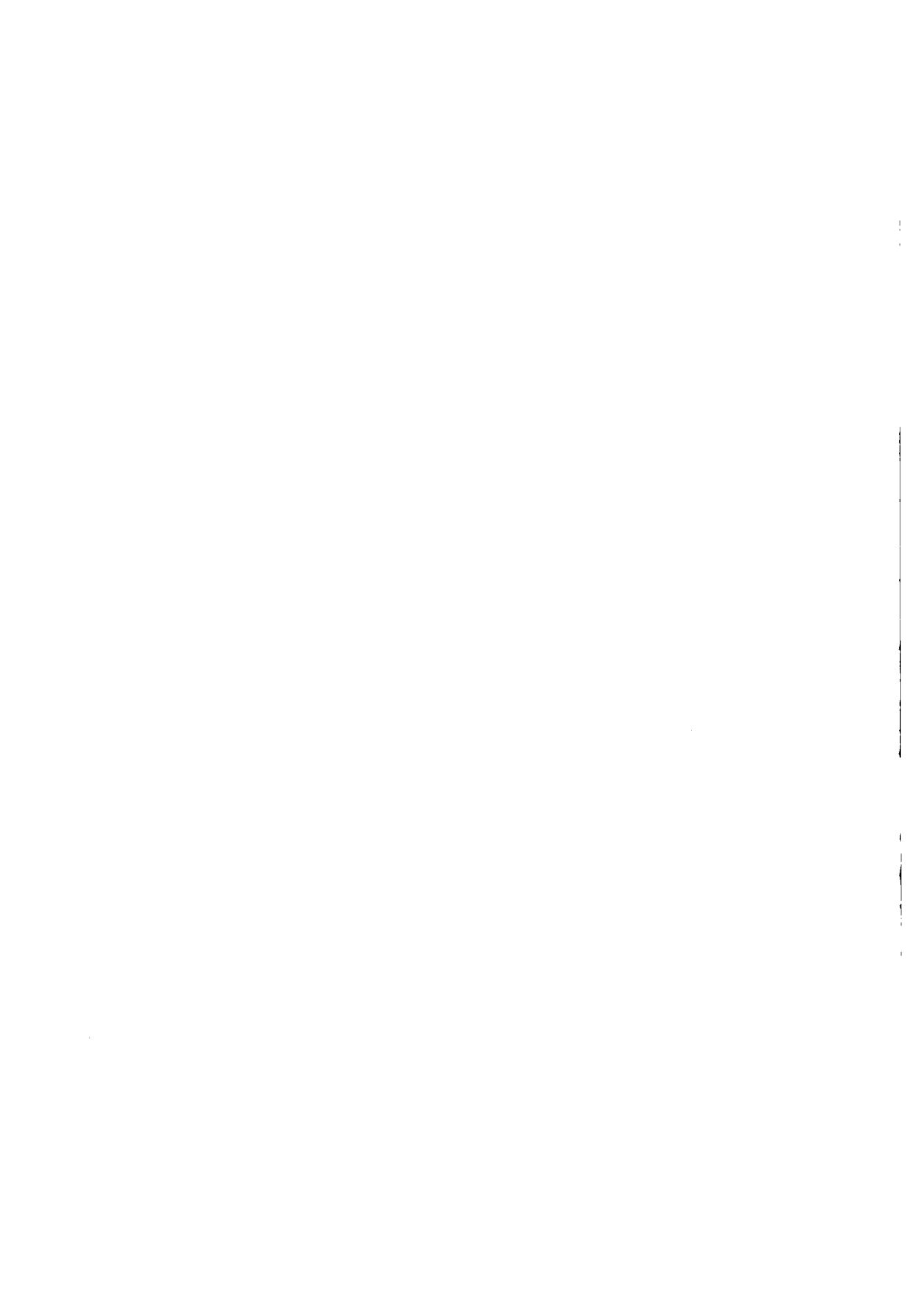

2. Rozsnyói kőedénytányér festett nefelejts és fuchsia virágokkal

1. Festetlen kősmárki kőedénytányér (1816 körül)

Mezőtelegd

1818. július 30-án Ferdényi Antal szolgabíró Váradolasziból azt jelenti Bihar megye vezetőségének a Körös-völgyi részről, hogy „két Fabrikák volnának, úgy mint a M. Telegdi Steingut Fabrica és a Brátkai Üveg Huta; de ezeknek elsője a Mester, Scheidig Vilhelm halálából önként elenyészett, az utóbbi is még az előtt több Esztendőkkel megszűnván lenni, leg kisebb haszna, sem distractiója nintsen”.⁵⁹

Besztercebánya

A meglevő és működő körmöcbányai kőedénygyár ellenére egy újabb, másik körmöci gyárat alapítani szándékozó Gräfl Ferenc pesti kereskedő és murányi kőedénygyár-árendás Besztercebánya város tanácsának tesz ajánlatot „angliai mintára” készítendő gyár létesítésére.

A városi tanács 1840. július 6-án tartott ülésén, azzal az indoklással, hogy „a polgári gyáripárt itt és az egész magyar birodalom területén is jól berendezett gyárak alapításával vagyunk kötelesek felemelni és csak így vagyunk képesek az óhajtott virágzás fokára elvezetni”, Gräfl Ferencnek engedélyezte az angol rendszer szerinti készítésre szolgáló kőedénygyár Besztercebányán való alapítását.⁶⁰

Körmöcbánya

A körmöci tanácsnak a Helytartótanácsához küldött 1841. november 23-iki jelentése szerint Körmöcbányán csupán a Trangous-féle kőedénygyár működött. Ez a tájékoztatás azonban téves, mert 1847-ből származó híradás szerint akkor már hét év óta, tehát 1840- vagy éppen 1841-től ezen kívül olyan kerámiagyár is működött Körmöcbányán, amely „barna Kő edénny”-eket és pipákat is készített.

A XIX. század negyvenes éveiben a Trangous-féle kőedénygyárnak a második helyi kőedénygyárat alapítani óhajtó Gräfl Ferencsel vívott harca után tűrnie kellett, hogy mégis létesüljön és osztozkodjék velük a kőedénygyártásban egy másik kerámiagyár is.

Erről a második kőedénygyárról abból a bizonyáglevélből értesülünk, amelyet Körmöcbánya főbírája, polgármestere és a többi tanácsbeli az 1847. május 14-én tartott tanácsülés határozata alapján állított ki, arról, hogy Ressz János kebelbeli polgár a város területén „engedelmünk mellett *barna kőedény* és pipák gyárat felállította legyen, mellynek birtokában most is létezik”.⁶¹

Miután évek hosszú sora vagy — miként azt maga mondja — „több évig óta” Ressz János vásárok alkalmával bérelt boltokban saját készítésű kőedényeit és pipáit Pesten árusította („Kő edényeimet és pipáimat vásároltam”) s ilyképp Pest városának tetemesen adózott, azzal a kéréssel fordult Pest város tanácsához, hogy évenkénti illeték fizetése ellenében boltot nyithasson s abban „tulajdon fabrikámban készült Kő Edények és Pipákkal” állandó kereskedést folytathasson.

Pest városának tanácsa azonban, „jöllehet Körmöcz szabad királyi város területében létező barna Kő edény és pipa gyárából készült gyártmányait”

⁵⁹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1819. Fons 18. pos. 19.

⁶⁰ *Mihalik Sándor*: Küzdelem a körmöcbányai kőedénygyártásért. *Folia Archaeologica* XI (1959).

⁶¹ OL Helyt. t. Dep. Comm. 1847. Fons 62. pos. 1.

Pest városában „mint egy hét év óta vásárok alkalmával szakadatlanul árulja, még is miután gyárára országos szabadalommal ellátva nem lenne,” kérelmét nem teljesítette.

„Resz János Körmöczy Polgár és Gyár Tulajdonos” ezért 1847. augusztus 30-án kelt írásával a nádorhoz, illetve a Helytartótanácsához folyamodik „Gyárának megerősítéséért és Pesten nyitandó Bót jogosításáért. Törvényeink értelmében”.

Elpanaszolja elutasítását, majd ezzel érvel: „Minthogy azonban óló Törvényünk ezt a jogot akár ki által gyakoroltatni meg engednének”, kéri a nádort, hogy az ország törvényeiből kiindulva — „Körmöczen felállított fabrikámat megerősíteni fizetés mellett — Törvényünk értelmében legkegyelmesebben feljogosítani méltóztasson”. Kérelmét így fejezi be: „hódoló tisztelettel elhalván”.

A Helytartótanács szeptember 14-i ülésén javaslatételre és hozzászólásra a pesti tanácsához küldte Resz János fellebbező kérvényét. A december 13-i városi tanácsülés abban állapodott meg, hogy miután a folyamodó Resz országos szabadalmát a jelenlegi alkalommal sem „mutatja ki”, kérelmét elutasítandónak vélik, azzal, hogy a gyárára kieszközlendő szabadalma végett illető hatóságához utasítandó.⁶²

Ennek alapján a Helytartótanács 1848. február 22-én úgy határozott, hogy miután „folyamodó gyári szabadalommal nem lévén ellátva, kérelmétől elutasítatik”.

SÁNDOR MIHALIK

DATEN ZUR GESCHICHTE DER ALTEN UNGARISCHEN KERAMIKFABRIKEN

(Auszug)

Die erste Fayencefabrik auf dem Gebiete des historischen Ungarn wurde im nordwestlichen Teil desselben, in Holicz gegründet. Diese älteste Fayencefabrik war die erste auf dem ganzen Gebiete der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. In den rund hundert Jahren von dieser Gründung bis zum Freiheitskrieg 1848/49 wurden in 29 Ortschaften ungefähr ein halbes Hundert Fayence-, Steingut- und Porzellanfabriken auf dem Gebiete des einstigen Ungarn und Siebenbürgen in Betrieb genommen. Aus den zurückgebliebenen künstlerischen Erzeugnissen dieser Fabriken, den aus den Archiven spärlich zum Vorschein gekommenen Daten kann gefolgert werden, daß das erste Jahrhundert der ungarischen Keramik nicht mit Privatbetätigung und bescheidenen Versuchen angefüllt war, sondern daß sich in diesem Zeitabschnitt die ungarische Keramik nicht nur nach der europäischen Entwicklung richtete, sondern oft zeitgemäß war, ja manchmal sogar als beispielgebend wirkte.

Auf Grund von Forschungen in diversen Archiven gibt der Artikel bisher unbekannte konkrete Daten über folgende Betriebe:

1. *Fayencefabrik in Pongyelok*. Diese wurde von Hauptmann Ferenc Roth gegründet. Im Jahre 1772 bestand dieselbe schon bestimmt, dürfte jedoch wahrscheinlich bereits im Jahre 1770 in Betrieb gewesen sein. Es hieß, daß ihre Erzeugnisse „den Holitschern gar nichts nachgeben”, d. h. mit denselben auf gleichem Niveau standen. In Ungarn entstand dieser Betrieb als dritte Fayencefabrik. Ihr Personal betrug im Jahre 1785 8 Mann, darunter ein Magister ausländischer Herkunft, ein Geselle und ein Lehrling ebenfalls ausländischer Herkunft, die übrigen waren alle Einheimische. Im Jahre 1786 wird von der Fabrik vermerkt, daß sie „weißes und grünes Majolique Geschir” herstellt. Im Jahre 1793 tritt ein Rückgang ein, es wird nur mehr mit 3 Angestellten gearbeitet. Zum letzten Mal wird der Betrieb im Jahre 1811 erwähnt. Die Fabrik war in dem nachweisbaren Zeitabschnitt von 1772 bis 1811 das „persönliche” Werk des Hauptmanns Roth. Nach seinem Tode wurde der Betrieb der Pongyeloker Fabrik eingestellt.

⁶² OL Helyt. t. Dep. Comm. 1848. Fons 18. pos. 31.

2. *Fabrik in Eperjes*. Diese wird zum ersten Mal im Jahre 1787 erwähnt: „ohnlängs eine Porcellain Fabrique auf Holicser Art errichtet worden sey“. Im weiteren wird die Fabrik erst nach dreißig Jahren wieder erwähnt. Im Jahre 1817 heißt es, daß in Eperjes eine „Fabrica Porcellanac, vulgo Steinguth“ in Betrieb ist. Im Jahre 1828 wird die Fabrik schon als aufgelassen und verlassen (*deserta*) erwähnt.

3. *Pest*. Im Jahre 1802 versucht sich der Vicenzaer Meister Ádám Mazoviczky mit der Gründung einer Werkstatt nach Laibacher Norm, gewöhnlich Porzellanfabrik genannt (in Wirklichkeit einer Steingutfabrik). Mazoviczky ist jedoch gezwungen, die Fabrikation oder vielleicht erst die Fabrikationsversuche infolge Teilnahmslosigkeit und Geldmangels aufzugeben.

4. *Stomfa*. Nach unseren bisherigen Kenntnissen stellten hier nicht nur Meister aus dem Volke Fayencegeschirr her; aus der amtlichen Tabelle des ungarischen Staatshaltereirates aus dem Jahre 1811 ist ersichtlich, daß auch die Grafen Pálffy hier eine Majolikafabrik hatten.

5. *Die Steingutfabrik in Rozsnyó* wurde im Jahre 1810 gegründet. 1828 war ihr Meister Joannes Hoffmann. Im Jahre 1835 suchte der Bischof von Rozsnyó mit zwei anderen Leuten bei den zuständigen Stellen um einen auf 8 Jahre lautenden Privilegiumsbrief an. Bis Ende 1838 war also der spätere Fürstprimas von Ungarn auch Teilhaber und Förderer der Steingutfabrikation in Rozsnyó.

6. *Die Steingutfabrik in Igló* entstand im Jahre 1812. Nach zehn Jahren ersucht sie um ein Patent; aus dem diesbezüglichen Schriftwechsel ist ersichtlich, daß ihre Erzeugnisse, was Feinheit und Haltbarkeit betrifft, bereits das Niveau der als Beispiel und Konkurrent betrachteten Kaschauer Steingutwaren erreichten.

7. *Die Steingutfabrik in Késmárk* mußte laut einem Bericht aus dem Jahre 1817 nach zweijähriger Tätigkeit infolge der zunehmenden Teuerung und der Konkurrenz der benachbarten Fabriken ihren Betrieb einstellen.

8. *Die Steingutfabrik in Mezőtelegd* „verschwand“ laut eines Berichtes aus dem Jahre 1818 nach dem Tode ihres einstigen Meisters, Wilhelm Scheidig „freiwillig“.

9. *In Besztercebánya* erteilte der Stadtrat im Jahre 1840 dem Pester Kaufmann Ferenc Gräfl (der gleichzeitig der Pächter der Murányer Steingutfabrik war) die Bewilligung, in der Stadt eine „Steinguth“-Fabrik nach englischem System zu errichten.

10. *In Körmöcbánya* war außer der damals hervorragendsten Steingutfabrik des Landes (der Trangous'schen Werkstatt) seit 1840 oder 1841 eine braunes Steingut herstellende Fabrik in Betrieb, deren Eigentümer János Resz war. Resz wollte im Jahre 1848 in Pest einen Laden eröffnen, um dort seine Erzeugnisse abzusetzen, sein Gesuch wurde jedoch vom Stadtrat abgewiesen.